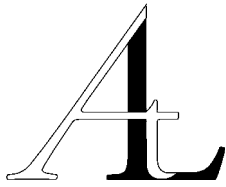


I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X
e-I S S N 2 6 6 9 - 2 4 4 9

Archivum Lithuanicum 24



KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 24

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2022

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

PROF. HABIL. DR. *Pēteris Vanags* (kalbotyra / linguistics),
LATVIJAS UNIVERSITĀTE, RĪGA,
STOCKHOLMS UNIVERSITET

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Wiesław Wydra* (filologija / philology,
knygos istorija / book history),
UNIwersytet Adama Mickiewicza, POZNAŃ

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Paulius V. Subačius

Tekstas kaip gyvatvorė o 9

Simon Fries

Über die Variation *būtų - būt* und
mūsų, jūsų - mūs, jūs bei Christian Donelaitis o 27

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalba kaip kalbos politikos objektas Prūsijos Karalystėje:
XVIII a. pradžios diskursas o 57

Birutė Kabašinskaitė

Rytų, vidurio ir Mažosios Lietuvos raštijos sandūros
1863, 1865 m. reformatų religinės didaktikos knygelėse o 103

Giedrius Subačius

Simono Daukanto 1846-ųjų *Pasakų Fedro* rankraščio ir spaudinio ortografija o 131

Jurgita Venckienė

Kazimiero Jauniaus marginalijos
Jono Jablonskio *Lietuviškos kalbos gramatikoje* (1901) o 187

Beata Bednarek

„Witaj, Ojczyzno!” – akcenty litewskie w lirykach
Franciszka Dionizego Książnina zawartych w Rękopisie Puławskim o 217

Publikacijos (Publications)

Sondra Rankelienė

Teodoro Narbuto asmeninės bibliotekos fragmentas
Vilniaus universiteto bibliotekoje: nuosavybės ženklai, viršeliai
ir marginalijos kaip savininko asmenybės bruožų atskleidimo įrankis o 239

Reda Griškaitė

Motiejaus Valančiaus sudarytas retų lietuviškų knygų sąrašas o 319

Recenzijos (Reviews)

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Tomasz Kamusella, *Words in Space and Time.*

Historical Atlas of Language Politics in Modern Central Europe, 2021 ○ 365

Rima Cicėnienė

Recenzuojama: Ilja Lemeškinas = Il'ja Lemeškin, *Pranciškaus Skorinos*

portretas 1522–2022 = Portrait de Francisk Skorina 1522–2022, 2022 ○ 373

Darius Staliūnas

Recenzuojama: Viktorija Šeina, *Savas svetimas dainius. Adamas Mickiewiczius*
lietuvių literatūros kanone (1883–1940), 2021 ○ 385

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Dalia Jakaitė (sud., įv. str. ir koment.)

Ko mums šiandien trūksta? Povilo Višinskio publicistika, 2020 ○ 391

Jolita Mulevičiūtė

Recenzuojama: Diana Streikuvienė (sud., tekstų autorė)

Jonas Kazimieras Vilčinskis. Vilniaus albumas =

Jan Kazimierz Wilczyński. The Vilnius Album, 2021 ○ 399

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Roma Bončkutė

Konferencija „Jaunsvirlaukio akademija“, skirta S. Daukanto

229-osioms gimimo metinėms: Jelgava ir Jaunsvirlaukis ○ 409

Beata Bednarek
Uniwersytet Wileński

„Witaj, Ojczyzno!” – akcenty litewskie w lirykach Franciszka Dionizego Książnina zawartych w Rękopisie Puławskim¹

1. WPROWADZENIE. Pośród autorów z epok najdawniejszych, którzy w swoich utworach uwzględniali pierwiastki litewskie, najczęściej wymieniani są tacy twórcy, jak np.: Jan Długosz, Mikołaj z Hussowa, Maciej Strykowski, Maciej Kazimierz Sarbiewski, Dyzma Bończa Tomaszewski czy Adam Naruszewicz². Poezja Franciszka Dionizego Książnina nie była natomiast dotychczas rozpatrywana w tym kontekście, pomimo że spod jego pióra wyszedł np. utwór zatytułowany *Do Litwy*. Wiersz ten nie został uwzględniony np. w antologii *Litwo, nasza matko miła*³, zapewne ze względu na to, że jest po prostu mało znany.

Wprawdzie samo słowo „Litwa” pada w lirykach z tzw. Rękopisu Puławskiego tylko raz, a przymiotnik „litewski” wykorzystywany jest głównie w tytułach wierszy do określenia ról społecznych odgrywanych przez ich adresatów, jednak nie oznacza to, że w poezji Książnina nie ma w ogóle akcentów litewskich. Pojawiają się one w różnych kontekstach, przede wszystkim autobiograficznym, historycznym, politycznym i panegirycznym. Niemniej należy wyjaśnić, że w niniejszym artykule przymiotnik „litewski” jest używany zarówno w dzisiejszym tego słowa znaczeniu, jak i w odniesieniu do elementów dziedzictwa Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zgodnie ze stosowaną w XVIII wieku nomenklaturą termin „Litwa” oznaczał bowiem tereny Wielkiego Księstwa Litewskiego, które wraz z Koroną Królestwa Polskiego współtworzyły Rzeczpospolitą Obojga Narodów⁴.

1 Artykuł został opracowany w trakcie stażu doktorskiego (numer projektu: 09.3.3-LMT-K-712-19-0206, tytuł: „Tekstologiniai senųjų raštų tyrimai: rankraštinių Francišeko D. Kniąznino poetinių kūriniai”), odbywanego przez autorkę na Uniwersytecie Wileńskim w latach 2020–2022 w ramach programu 09.3.3-LMT-K-712,

„Mokslininkų, kitų tyrėjų, studentų mokslinės kompetencijos ugdymas per praktinę mokslinę veiklą”, współfinansowanego z Funduszy Strukturalnych Unii Europejskiej.

2 Zob. np. Birkenmajer 1938, passim.

3 „*Litwo, nasza matko miła...*”, 1996.

4 Bardach 1991, 383–384; Michalski 1986, 97.

W tekście podjęto próbę ukazania szerokiego wachlarza nawiązań do Litwy zawartych w lirykach z *Poezycji Franciszka Dionizego Książnina ręką własną pisanych* (tzw. Rękopis Puławski), które stanowią *redactio ultima* dzieł puławskiego twórcy. W rękopisie tym Książnin zamieścił nowe wersje wierszy zawartych w poprzednich zbiorach poetyckich oraz utwory niepublikowane za jego życia, nieznanne szerokiemu gronu odbiorców, które nie doczekały się dotychczas naukowej edycji krytycznej⁵.

Topika związana z Litwą, czy raczej z Wielkim Księstwem Litewskim, w utworach z rękopisu charakteryzuje się wielopłaszczyznowością, jednak poniekąd wymyka się standardowym, szablonowym realizacjom, wymienianym przez badaczy tego zagadnienia. Na ogół wskazywali oni na takie aspekty najdawniejszej twórczości związanej z Litwą, jak: kult tradycji; unia polsko-litewska; podania ludowe; obrzędy pogańskie; przeszłość historyczna; piękne, lesiste krajobrazy; miłość Zygmunta II Augusta i Barbary Radziwiłłówny; życie książąt litewskich⁶. W lirykach Książnina można wyodrębnić kilka kluczowych realizacji motywów litewskich. Są to nawiązania autobiograficzne, odniesienia do postaci historycznych oraz do aktualnych dla poety i mionych wydarzeń, a także utwory skierowane do konkretnych osób z Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Z uwagi na dużą liczbę liryków, w których pojawiają się akcenty litewskie, ograniczono się do szczegółowego omówienia tylko najbardziej wyrazistych przykładów. Starano się przy tym w dużej mierze uwzględnić nie tylko sztandarowe egzemplifikacje, ale przede wszystkim liryki najmniej znane lub w ogóle nieznanne dzisiejszym czytelnikom.

2. FRANCISZEK DIONIZY KNIĄŻNIN – POETA Z WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO. Franciszek Dionizy Książnin był poetą, dramatopisarzem oraz tłumaczem, tworzącym w epoce oświecenia⁷. Urodził się w okolicach Witebska prawdopodobnie w 1750 r.⁸, tam spędził lata swej młodości. W 1764 r. wstąpił do zakonu jezuitów. Po odbyciu nowicjatu w Połocku i Nieświeżu pracował jako nauczyciel w kolegium jezuickim w Warszawie. Po kasacie zakonu jezuitów w 1773 r., nie mając święceń kapłańskich, powrócił do stanu świeckiego. Ze względu na swój talent pisarski niedługo po opuszczeniu murów zakonnych zwrócił uwagę księcia Adama Kazimierza Czartoryskiego i wkrótce został jego sekretarzem. W latach 1781–1783 pracował w Bibliotece Załuskich. Jesienią 1783 r. zamieszkał w rezydencji Czar-

5 Co prawda, większość utworów z puławskiego rękopisu została opublikowana w zbiorowych edycjach *Dzieł Książnina*, najpierw przez Franciszka Salezego Dmochowskiego (Książnin 1828–1829), a później przez Jana Nepomucena Bobrowicza (Książnin 1837), jednak nie są to edycje krytyczne, a wiele z zawartych tam utworów zostało skażonych przez cenzurę.

6 Birkenmajer 1938, passim; Dunin 2000, 88;

Kalėda 2011, 264–265.

7 Skrócony rys biograficzny Książnina sporządzono na podstawie następujących opracowań: BLP 1967, 118–124; Dębicki 1888, 843–860; Aleksandrowska 1967–1968, 122–126; Guzek 1992, 567–607; Jankowski 1904, 360–377; Czartoryski 1853, 120–128.

8 Podana data jest zgodna z napisem na pomniku nagrobnym, znajdującym się przy kościele parafialnym w Końskowoli.

toryskich w Puławach, gdzie od tego czasu pełnił przede wszystkim funkcję nadwornego poety, ale także – nauczyciela literatury i historii polskiej. Swoje utwory liryczne publikował w „Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych” (1773–1775), drukach ulotnych oraz kilku zbiorach poezji – *Bajkach* (1776), dwutomowych *Erotykach* (1779), łacińskich *Carmina* (1781), *Wierszach* (1783) oraz trzypięciotomowych *Poezjach. Edycji zupełnej* (1787–1788). W twórczości poetyckiej sięgał kolejno po wzorce barokowe, rokokowe i w końcu sentymentalne, dzięki czemu stworzył własny, oryginalny świat poezji czulej⁹. W ostatnim etapie pracy twórczej Książnin zajął się porządkowaniem swojego dorobku literackiego. Przygotowywał obszerny rękopis, stanowiący jego testament literacki. Już wówczas poeta zmagał się z postępującą chorobą psychiczną, na którą zapadł po 1792 r., załamany tragicznymi dla kraju wydarzeniami. Zmarł w Końskowoli w 1807 r., gdzie w księdze parafialnej przy informacji o jego zgonie odnotowano, że był to „Mąż szlachetnie urodzony, wykształcony, miłujący to, co słuszne i godne szacunku, [pochodzący] z Księstwa Litewskiego”¹⁰ (oryginalny zapis łaciński: *Vir nobilis literatus amans recti et honesti ex Ducatu Lithuaniae*)¹¹. Książnin przeszedł do historii jako nieszczęśliwie zakochany w córce swojego protektora, gorliwy patriota, który okupił zdrowiem przywiązanie do ojczyzny.

3. ODWOŁANIA O CHARAKTERZE AUTOBIOGRAFICZNYM. Jak już wspomniano, poeta dorastał na Witebszczyźnie, do roku 1773 będącej częścią Wielkiego Księstwa Litewskiego¹². To właśnie z tym regionem wiążą się wspomnienia dotyczące lat dzieciństwa i młodości poety, który już wówczas odkrył swoje poetyckie powołanie. Młody „Litwin” bardzo boleśnie odczuł przyłączenie tych ziem do Rosji. Jak zauważa Rolf Fieguth, który poszukując cech wspólnych Książnina i Owidiusza, zwrócił uwagę na przymusową emigrację obu poetów, Książnin od czasów pierwszego rozbioru „czuł się [...] niczym wygnaniec oddzielony od swych nadzwyczajnych stron rodzinnych”¹³, czego wyraz dał w kilku napisanych po tym czasie utworach. Tę nostalgiczną oraz echa utraty małej ojczyzny pobrzmiewają np. w nieopublikowanej za życia poety odzie *Do Muz* (VI 1)¹⁴, w której wspomina dramatyczny okres swojego życia, kiedy województwo witebskie przestało być formalnie częścią Wielkiego Księstwa Litewskiego i zostało przyłączone do ziem rosyjskich. Zdarzenia te zbiegły się w czasie z kasatą zakonu jezuitów, po której młody, zagubiony, początkujący poeta musiał na nowo odnaleźć dla siebie życiową drogę:

9 Guzek 1992, 581–582.

10 Za wskazanie właściwego sensu zapisu bardzo dziękuję prof. dr. hab. Zbigniewowi Dankowi.

11 Zapis z *Księgi zmarłych 1797–1810* z Archiwum parafialnego w Końskowoli. Za udostępnienie fragmentu księgi parafialnej dziękuję dr. Przemysławowi Pytlakowi.

12 *Słownik geograficzny*, 1893, 631.

13 Fieguth 2015, 438.

14 W niniejszym artykule po tytule każdego wiersza podano jego lokalizację w Rękopisie Puławskim (Książnin, *Poezycje*). Numer księgi oznaczono cyframi rzymskimi, a numer ody – cyframi arabskimi.

Wpośród wolnego mych ojców ładu
kiedy jęk ryknął niewoli,
straszny ów piorun od Watykanu
roztraskał nawę Layoli.

Gdy wszyscy moi tu i tam płaczą,
ja, rozbit razem i jeniec,
schwycę się deski, pchnięty rozpaczą,
o, obcy świata młodzieniec!¹⁵

W charakterystyce stron rodzinnych, z jednej strony, jak w utworze *Wiek dziecinny* (XI 6), w którym poeta wspomina chwile spędzone z matką na łonie natury, skutkujące uwrażliwieniem na piękno przyrody¹⁶, zdarzają się opisy bardzo poetyckie. Uwidacznia się w nich duży sentyment do okolic Witebska i idealizacja krainy lat dziecinnych. Przywołuje ona bowiem najtkliwsze wspomnienia, jest swego rodzaju odnośnikiem, który ma niebagatelny wpływ na określanie wartości innych miejsc:

Równego zmysłom uroku
w całym życia mego toku
nie dały nawet wśród ponęt i sławy
piękne Puławy. (*Wiek dziecinny*, XI 6)

Milszy mnie domek ojca i matki,
gdziem lata pierwsze przeskakał,
niż owe krwawe Rzymian dostatki,
na które cały świat płakał. (*Do Sew[eryna]* Wyszkowskiego, XI 15)

Z drugiej strony w tego typu fragmentach zamieszczał Książnin również konkretne szczegóły i nazwy topograficzne (*Dźwina, Witebsk, Widzba, Bałtyda*, czyli Morze Bałtyckie). W celu odmalowania krajobrazu i oddania kolorytu lokalnego Witebszczyzny, określanej jako „dziedzina”, czyli dziedziczny majątek, „zielony brzeg” oraz „zielony ojców łąn”, przywoływał także jego cechy charakterystyczne, takie jak: maszty, stanowiące odwołanie do znajdującej się w Witebsku przystani na rzece Dźwinie, żyto, należące do najpopularniejszych upraw tego regionu, czy konopie (ros. *pieńka*¹⁷), będące jednymi z najczęściej występujących roślin w tamtejszych ogrodach warzywnych¹⁸.

¹⁵ Wprawdzie wiersz ten ukazał się we wspomnianych XIX-wiecznych wydaniach dzieł poety, ale przywołany fragment jest tam niekompletny ze względu na cenzurę. Wszystkie cytaty w niniejszym artykule zostały przytoczone na podstawie rękopisu poety (zob. Książnin, *Poezyje*), z uwzględnieniem zasad zapisu obowiązujących przy transkrypcji polskich tekstów XVIII-wiecznych.

¹⁶ Borowy 1948, 6.

¹⁷ Na marginesie warto zauważyć, że w poetyckim języku Książnina pojawia się bardzo mało regionalizmów, np. imię *Egle*, *węzłowie*, *kwiec*, *tarń* czy właśnie *pieńka* (por. Brzeziński 1975, 117).

¹⁸ *Słownik geograficzny*, 1893, 641.

Według Mieczysława Klimowicza¹⁹ pochodzenie i przywiązanie do rodzinnych stron miało duży wpływ na kształt twórczości witebskiego poety. Jak zauważył Ludwik Dębicki, w Książnina

pobożnej i patriotycznej pieśni brzmiał głos starej Polski, który był natchnieniem konfederatów barskich, protestacy Rejtana i wszystkich objawów samorodnego, staroszlacheckiego patriotyzmu, jaki się wydobywał z odległych zakątków i szlacheckich zaścianków. Pochodząc z drobnej szlachty litewskiego zaścianka, Książnin przyniósł na świetny dwór książęcy ten zapas świeżych uczuć, niezmaconych nowoczesną kulturą²⁰.

4. NAWIĄZANIA DO POSTACI I WYDARZEŃ HISTORYCZNYCH. Jednymi z częstych odwołań o charakterze historycznym w lirykach Książnina są nawiązania do epoki jagiellońskiej, którą oświeceni oceniali bardzo wysoko, przede wszystkim ze względu na równowagę wynikającą z rosnącej pozycji możnowładztwa i szlachty, utrzymywanej w ryzach i umiarkowaniu przez panujących wówczas Jagiellonów, a także z uwagi na dostrzegalne w tym czasie liczne wartości, szczególnie kulturowe, takie jak: wolność, potęga i szeroko pojmowany rozkwit, wysoko cenione przez twórców XVIII-wiecznych²¹. Czasy te postrzegano jako okres, w którym Polska była potęgą gospodarczą, polityczną i kulturalną oraz silnym krajem, cieszącym się uznaniem całej Europy²². Książnin zamieszczał nawiązania do dynastii Jagiellonów przede wszystkim w utworach o charakterze laudacyjnym oraz w lirykach o tematyce patriotycznej.

Jagiellonowie zajmują ważne miejsce w wierszach Książnina nie tylko ze względu na uznanie, jakie budzili pochodzący z tego rodu władcy Litwy i Polski za czasów ich świetności, ale także z powodu litewskich korzeni tej dynastii oraz koligacji Czartoryskich. Jagiellonowie byli szczególnie wspominani przez poetę w lirykach poświęconych członkom rodziny Czartoryskich, wywodzącej się z rodu Giedyminowiczów. Protoplastą rodu Czartoryskich był prawdopodobnie wnuk Giedymina Konstany Olgierdowicz, brat Władysława II Jagiełły, książę Czartoryska i Czernihowa²³. Książnin wykorzystywał motyw powiązania genealogicznego Czartoryskich z Jagiellonami w odach o charakterze laudacyjnym, respektując jednocześnie antyczne wymogi tego gatunku – na początku panegiryków należało bowiem zamieścić pochwałę rodu, a dopiero w kolejnych partiach tekstu opiewano dokonania danej osoby²⁴.

Przykładem tego typu utworu jest wiersz *Na urodzenie ks[iażę]cia Konst[antego] Czartoryskiego* (II 1), który powstał prawdopodobnie w ostatnim kwartale 1774 r.²⁵

19 Klimowicz 1995, 105.

20 Dębicki 1887, 155. Również Leon Dembowski, charakteryzując Książnina w swoim pamiętniku, zaznaczył, że „Książnin był Litwin” (Dembowski 1898, 24).

21 Bartkiewicz 1979, 116–117.

22 Bartkiewicz 1979, 115–142.

23 Frączyk 2012, 25.

24 Kostkiewiczowa 1971, 103.

25 Konstany Czartoryski, według formalnych ustaleń, urodził się 28 października 1773 r., jednak z okazji narodzin księcia Konstantego Książnin napisał także utwór pt. *Do [[aśnie] O[święconego] Ks[iażę]cia*

W odzie tej, mającej cechy genetliakonu, poeta stawia prognostyki na dalsze życie księcia, opierając je przede wszystkim na wysokim urodzeniu oraz znakomitości rodu adresata. W omawianym wierszu Książnin, pisząc o nowo narodzonym synu generała ziem podolskich, stwierdza, że „zaczęci” „[z] samego imienia / już ma na sobie zaszczyt urodzenia”. Ponadto nazywa Konstantego „Jagiellończykiem prawym”, czyli prawowitym potomkiem rodu Jagiellonów, oraz „szlachetnym dziedkiem walecznej Pogoni”, którą pieczętowali się członkowie rodu Czartoryskich i która – jak wiadomo – od 1384 r. była herbem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Warto przy tym nadmienić, że herb oraz pokrewieństwo Czartoryskich z rodem Jagiellonów zostały potwierdzone na mocy przywileju wydanego w 1442 r. przez Władysława II Warneńczyka²⁶. Na ten aspekt Książnin zwrócił uwagę również np. w nieopublikowanym za życia poety panegiryku pt. *Ks[iążęci]u Ad[amowi] Kaz[imierzowi] Czartoryskiemu, posłowi na sejm 1788* (VI 15), w którym „krwi Jagiellonów hołd niesie” i wspomina „laurami wiek ich okryty”, zaszczytny dla ojczyzny.

W czasach oświecenia, tak jak w poprzednich epokach, przynależność do wielkich, cenionych rodów była pewnym potwierdzeniem kultywowania tradycji i wyznacznikiem tożsamości oraz pozycji społecznej danej osoby. Więzy krwi często nasuwały skojarzenia ze swojskością i czymś rodzimym²⁷. Z tego względu popularne było akcentowanie tradycji rodowych, które miały dużą wartość dla współczesnych. Fakt królewskiego pochodzenia Czartoryskich był powszechnie znany i chętnie przywoływany nie tylko przez poetów (takich jak: Adam Naruszewicz, Patrycy Skaradkiewicz, Fabian Sakowicz, Franciszek Zabłocki, Feliks Gawdzicki, Franciszek Leśniewski czy Wojciech Albert Mier²⁸), ale również przez publicystów, historyków oraz samych członków tego rodu²⁹, którzy w ten sposób podkreślali jego znaczenie oraz pragnęli dodać splendoru zgrupowanemu wokół nich stronnictwu patriotycznemu³⁰.

Jak już wspomniano, odwołania do postaci i wydarzeń historycznych często pojawiają się również w utworach patriotycznych puławskiego poety. Książnin, jak wielu innych wybitnych twórców XVIII-wiecznych, w tego typu lirykach niejednokrotnie wykorzystywał motyw przodków poczciwych. Najczęściej, w przeciwieństwie np. do Adama Naruszewicza³¹, wskazywał on na pozytywne zjawiska i postawy z polskiej przeszłości, postrzegane jako coś odległego, dawno utraconego, kontrastującego z przesiąkniętą złem terażniejszością. Jest to ujęcie tematu ty-

[lego]m[os]ci Czartoryskiego, *Generała Ziemi Podolskich, z okazji narodzonego syna Konstantego Adama Aleksandra Tadeusza 28 października 1774, oda*, opublikowany w drugiej połowie listopada 1774 r. w „Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych” (por. Aleksandrowska 1999, 12, 73).

²⁶ Frączyk 2012, 29; Ślusarska 1999, 222.

²⁷ Ślusarska 1999, 218.

²⁸ Zob. *Czartoryscy*, 2011, passim.

²⁹ Zob. np. fragment mowy Adama Kazimierza Czartoryskiego przed reasumpcją ob-

rad Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego w Grodnie, podczas którego książę pełnił funkcję marszałka: „Prowincyi W[ielkiego] Księstwa Litewskiego (która ze krwi mojej szczególniejsze ma prawo domagania się ze mnie gorliwych ofiar), chcąc uiścić w ochocie bycia jej użytecznym, przedsięwzięłem starać się o miejsce w tej głównej magistraturze” (Czartoryski 1784, 182–183).

³⁰ Frączyk 2012, 17.

³¹ Wolska 1998, 70.

powe dla literatury sentymentalnej³². Odwołania te są zwykle bardzo konkretne, a nie ogólnikowe, jak np. w poezji Ignacego Krasickiego³³. Książnin wymienia w swoich odach osoby trwale wpisane w historię Rzeczypospolitej i sławi ich bohaterskie czyny oraz ważne dokonania³⁴. Galerię tę tworzą najlepiej oceniani przez poetę władcy polscy oraz znamienite rody magnackie. Wśród pozytywnie odbieranych królów polskich najczęściej przywoływani są Kazimierz Wielki, Władysław Jagiełło, Stefan Batory i Jan III Sobieski. Odwoływanie się akurat do tych postaci nie jest przypadkowe i stanowi wyraz ogólnego spojrzenia przedstawicieli doby oświecenia na historię gasnącej na ich oczach Rzeczypospolitej Obojga Narodów³⁵.

Puławski poeta wspomina Władysława Jagiełłę w wierszach: *Do Piotra Borzęckiego* (II 18), *Do Krakowa* (VI 16) oraz *Hejnał na dzień 3 maja 1792* (VIII 1). Z utworów tych wyłania się obraz wzorcowego, dzielnego, walecznego władcy, którego dziełem jest silne, wspaniałe państwo. W jednym ze wspomnianych wierszy Książnin bardzo ciepło i pozytywnie wypowiada się również o Zygmuncie I Starym. Jeśli chodzi o warstwę leksykalną, Książnin, opisując władców z rodu Jagiellonów, używa takich określeń, jak: „wzór”, „wzór tronów”, „ocięć nasz”, „światłość najwyższa”, „szkoła królów”, „Kochane [...] Jagiellony”, „krew dla nas tak miła”, „Jagiełłów ciąg złoty”, które jednoznacznie wskazują na pozytywne wartościowanie tych postaci.

Epoka jagiellońska jest ukazywana przez Książniną jako jeden z najlepszych, o ile nie najlepszy, okres w dziejach naszej historii, odznaczający się harmonią, bezpieczeństwem, wolnością, co jest zbieżne z oceną tych czasów przez wielu znamienitych obywateli żyjących w wieku światła³⁶. Zdaniem poety wskutek zawarcia unii polsko-litewskiej połączyły się „serca, kraje i cnoty” dwóch narodów, które dzięki temu traktatowi podały sobie „chęć do wzrostu ramiona”, stały się potęgą o bardzo dużym zasięgu terytorialnym, a dla ich ojczyzny, określanej jako „ziemia szczęsna od morza do morza”, pełna „mężnego ducha”, rozpoczął się czas chwały, harmonii, wolności, bezpieczeństwa i dobrobytu. Po tym okresie „cisnęła w przepaść naród zawierucha”.

Przypominanie przez Książniną blasku minionej chwały kraju i wspomnianych postaci miało służyć wzniesieniu ducha rycerskiego w narodzie, wzbudzeniu zapału do walki, zachęceniu do poświęcenia się dla dobra ojczyzny oraz ukazaniu na zasadzie kontrastu obecnego upadku cnót obywatelskich³⁷. Takie ujęcie tematu wiązało się z faktem, że jak pisał Andrzej Feliks Grabski, twórczość powstająca w ośrodku puławskim – w tym utwory Książnina – miała przynosić „rewaloryzację tradycji rycersko-patriotycznej, znacznie pełniejszą niż w środowisku zamkowym”³⁸.

W lirykach zawierających wątki patriotyczne Książnina miały znajdować odbicie uczucia całego narodu. Autor szczególnie w tym kręgu tematycznym przypisywał poezji moc poruszania ludzkich sumień i zmiany sposobu myślenia współobywateli.

32 Kostkiewiczowa 2006, 570.

33 Klimowicz 2020, 364.

34 Klimowicz 2020, 364.

35 Bartkiewicz 1979, 105–113, 115–117, 157–158, 185–186.

36 Bartkiewicz 1979, 117.

37 Klimowicz 1995, 112.

38 Grabski 1976, 86.

Efekt ten chciał poeta uzyskać, nie odwołując się do intelektu odbiorców, a wpływając na ich emocje poprzez obrazowe, nacechowane dramatyzmem przedstawianie klęski narodowej i demoralizacji społeczeństwa oraz wizje zwiastujące nadejście nadziei. Takie ujęcia – zdaniem Mieczysława Klimowicza – można uznać za pomost pomiędzy poezją oświeceniową a romantyczną³⁹.

5. ODWOŁANIA DO BIEŻĄCYCH WYDARZEŃ. W swoich utworach Książnin nie tylko odwoływał się do postaci i faktów z chwalebnej przeszłości, ale również komentował i utrwał ważne wydarzenia, które rozgrywały się za jego życia. Najczęściej nawiązania do aktualnej sytuacji poeta zamieszczał w lirykach patriotycznych oraz poświęconych konkretnym osobom, zwłaszcza powszechnie znanym i szanowanym.

Przykładem poetyckiego komentarza do bieżących wydarzeń jest oda *Do Litwy* (VI 13), zaliczana do liryków patriotycznych będących odbiciem ożywienia panującego wśród obywateli Rzeczypospolitej w związku z obradami Sejmu Wielkiego⁴⁰. Utwór ten stanowi specjalną, osobną odezwę do współrodaków poety, tj. do posłów na Sejm Wielki pochodzących z Litwy⁴¹. W omawianej odzie Książnin zwraca się do Litwy jako do swojej ojczyzny, ukazując ją jako ostoję mądrości i patriotyzmu. Wyraz „ojczyzna”, odczytywany tu jako zwrot do Litwy, w innych wierszach patriotycznych Książnina pojawia się zamiennie ze słowami „Polska” oraz „Matka” i stosowany jest w odniesieniu do Rzeczypospolitej Obojga Narodów, jednak z kontekstu wypowiedzi można wnioskować, że w tym jednym przypadku poeta ma na myśli swoją małą ojczyznę, z którą wyraźnie się solidaryzuje. W innych lirykach, zwłaszcza o namiętności patriotycznej, wyczuwalne jest raczej poczucie wspólnoty i jedności z ojczyzną w rozumieniu szerszym, tj. z Rzeczypospolitą Obojga Narodów.

W strofach, które w XIX wieku przed publikacją tego utworu zostały usunięte przez cenzurę, Książnin jako przykład godny naśladowania wskazał rodakom Tadeusza Rejtana, którego bohaterska postawa na sejmie w 1773 r. została owiana legendą. Jak wiadomo, posłowie litewscy z Rejtanem na czele sprzeciwili się wówczas zawiązaniu konfederacji⁴², postępując zgodnie z instrukcjami otrzymanymi na sejmiku nowogródzkim, według których – z narażeniem życia i majątków – mieli nie pozwolić na zajęcie państwa przez trzy sąsiednie kraje⁴³. W zwrocie do ojczyzny Książnin przypomina:

Twój Rejtan zacny, Rejtan nieśmiertelny,
gdy los Europie śmiał u nas okazać
z gwałtu i zbrodni dziwotwór bezczelny,
co wszystkie prawa mógł w oczach jej zmazać,
on jeden, aby wzór cnoty ocalał,
stał i świętym jej ogniem oszalał.

39 Por. Klimowicz 1995, 114.

40 Klimowicz 2020, 366.

41 Borowy 1948, 33.

42 Michalski 1988–1989, 233–234.

43 Michalski 1988–1989, 232.

Ojczyzno! Uczcij tak drogie popioły,
wynieś mu posąg w tej czucia postawie.
Niech nasza młodzież na nieprzyjacioły
chwyta z niej ogień i leci ku sławie.

Nawiązanie do postawy Tadeusza Rejtana było nieprzypadkowe i mogło stanowić odbicie nastrojów panujących w związku z posiedzeniami Sejmu Czteroletniego. W tamtym okresie ogólnie odżyło uznanie dla tej postaci, a kwestia Rejtana była podejmowana również podczas posiedzeń na sali sejmowej. Ponadto, jak zauważa Jerzy Michalski, to właśnie od czasu hołdu oddawanego Rejtanowi w latach obradowania Sejmu Czteroletniego postać posła z Hruszówki „utrwaliła się w panteonie bohaterów narodowych [i – przyp. B. B.] stała się symbolem niezłomnego patriotyzmu”⁴⁴.

Jednym z wierszy, w których Książnin uwiecznił aktualne wydarzenia związane z Litwą, jest również napisana najprawdopodobniej w lutym 1782 r. oda *Do ks[iążę]cia Ad[ama] K[azimierza] Czartoryskiego, marszałka Tryb[unał]u Lit[ewskiego]* (I 2). W latach 1781–1782 książę Adam Kazimierz Czartoryski piastował urząd marszałka Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego na posiedzeniach w Grodnie (1 maja–30 września 1781) i w Wilnie (15 listopada 1781–15 kwietnia 1782)⁴⁵. Podczas wspomnianego trybunału książę wsławił się jako niezawisły, sprawiedliwy, nieprzekupny marszałek, co – zważywszy na ówczesne realia – było postawą wyjątkową. Franciszek Karpiński wspomina ten czas następująco:

Prócz tego, że [książę – przyp. B. B.] był kochanym i szanowanym od obywatelów, jako mający w sobie krew dawnych [litewskich] Jagiellonów, słynął on sprawiedliwością najprzykładniejszą.

Ojciec księcia, wojewoda ruski, przegrał sprawę pod laską syna i na sześć niedziel więzy cywilnej dekretowany; za co wkrótce ojciec mu napisał list najpiękniejszy, dziękując za tę sprawiedliwość, która chwałą jego zawsze będzie największą. Przegrał sprawę kanclerz wielki litewski Sapieha, przyjaciel księcia, i ten tak wysoki magnat za ciemienie trzech szlachty ubogiej procesem niesprawiedliwym na ośmnaście niedziel więzy skazany. Tyzenhauz, niedawno despotycznie Litwą rządzący, za wiele gwałtów dekretem upokorzony upadł i potem już nigdy powstać nie mógł⁴⁶.

Interesującym świadectwem są także wpisy z pamiętnika Juliana Ursyna Niemcewicza, który jako adiutant księcia należał do jego świty przybyłej na trybunał:

⁴⁴ Michalski 1988–1989, 236.

⁴⁵ Wydarzenie, jakim był Trybunał Litewski z lat 1781–1782 pod laską Czartoryskiego, zostało uwiecznione także w kilku innych wierszach okolicznościowych – napisanych przez Franciszka Karpińskiego utworach *O sprawiedliwości. Do ks[iążę]cia Adama Czartoryskiego, marszałka trybunału litewskiego, podczas zaczczenia tegoż trybunału w Grodnie* (zob. Karpiński 2005, 122–124) oraz *Głos*

zabitego do sądu (zob. Karpiński 2005, 159–161), a także wydanych anonimowo wierszach *Oda z powodu kończącego się Trybunału Gł. W.Ks.Lit. Oda od pewnego w Wilnie r.p. 1782 kwietnia 7 dnia i Z powodu kończącego się Trybunału Głównego W.Ks.Lit. oda od pewnego w Wilnie r. 1782 mca kwietnia 7 dnia* (zob. Jakubėnas 2018, 18, 25, przyp. 4; Čepienė, Petrauskienė 1979, 350, 477).

⁴⁶ Karpiński 1987, 106–107.

Jednomyślnie wybrany ksiązę za marszałka, z największą przykładnością urządowanie swoje rozpoczął. Czyjekolwiek bądź rekomendacje, od dworu nawet przychodzące, odrzucał i nie odpieczętowane zostawiał. [...] Sąd zacząwszy namowę nad dekretem nie może się już rozchodzić, lecz ciągle siedzieć w izbie, aż do ogłoszenia wyroku: zdarzyło się nieraz, iż dwa dni i dwie nocy siedział zamknięty trybunał. Każdy więc pościel swoją tam musiał sprowadzić, ksiązę jedzenia i picia dostarczał; od dawna zwyczaj ten tak ściśle nie był postrzegany. Względem patronów również surowość. Jeden z najpierwszych, Lichodziejewski, że w mówieniu swoim wykroczył, do więzienia wrzuconym został. Na tym trybunale ksiązę w złej sprawie własnego ojca na wieżę skazał. Sława sprawiedliwości jego rozeszła się po Litwie i Polsce⁴⁷.

Z listu Stanisława Augusta Poniatowskiego do Adama Kazimierza Czartoryskiego z 30 maja 1781 r., zawierającego pochwałę adresata jako marszałka⁴⁸, wynika ponadto, że sprawy były rozstrzygane nadzwyczaj szybko, a ksiązę nie ulegał prósbom (nawet pochodzącym od króla), mającym wpływać na decyzje trybunału.

Jak zauważa Roman Sobol, w tym czasie:

zarówno trybunał litewski, jak koronny były w zupełnym upadku, przeżarte korupcją (jak i poprzedzające sejmiaki), opanowane przez magnaterię rządzącą nimi wg własnego widzimisię. Nic więc dziwnego, że nietypowe marszałkowanie Czartoryskiego odbiło się głośnym echem w ówczesnej opinii⁴⁹.

W omawianym wierszu Książnin ukazuje trybunał pod laską Czartoryskiego jako świątynię Temidy, będącej uosobieniem sprawiedliwości. Do wersów 13 i 14 („Widziałem, przebóg! U tego kościoła / duchy jakoweś wichrzące latały”) poeta zamieścił interesujący przypis: „Pamiętne Księstwu Litewskiemu okoliczności, o których tu wzmianka, nie potrzebują objaśnienia”⁵⁰. Dla współczesnego czytelnika informacja ta już nie jest tak jasna i oczywista. Prawdopodobnie mowa tu o głośnej, skandalicznej sprawie Benedykta Ogonowskiego, którą szczegółowo opisali Franciszek Karpiński i Julian Ursyn Niemcewicz w swoich pamiętnikach⁵¹.

6. UPAMIĘTNIENIE WSPÓŁCZESNYCH POSTACI ZWIĄZANYCH Z LITWĄ. Za litewskie akcenty w twórczości Książnina można uznać również inne wiersze, skierowane do konkretnych osób związanych z Litwą. Witebski poeta adresatami swoich utworów czynił nie tylko członków rodu Czartoryskich i związane z nimi lub goszczące na dworze w Puławach osoby powszechnie szanowane, piastujące wysokie stanowiska w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim, ale także ludzi, o których współcześnie nie wiemy prawie nic. W utworach tych widoczne są szacunek oraz życzliwość i duża serdeczność autora względem adresatów, wśród których byli zarówno jego dobroczyńcy, jak i przyjaciele pochodzący z Wielkiego Księstwa Litewskiego.

47 Niemcewicz 1957, 145.

48 Korrespondencya króla, 1777–1782, 837.

49 Karpiński 1987, 234.

50 Książnin 1787, 6.

51 Karpiński 1987, 109–111, 236–237; Niemcewicz 1957, 154, 392–393; Dębicki 1887, 46–47.

Przykładem utworu adresowanego do osoby wówczas powszechnie znanej i szanowanej jest wiersz dedykowany Michałowi Zaleskiemu⁵² (*Do Mich[ata] Zaleskiego*, II 5), o którym zaprzyjaźniony z nim Franciszek Karpiński pisał, że jest to „człowiek najwymowniejszy w Litwie”⁵³. W omawianym liryku Książnin podejmuje zagadnienie kolejnych okresów życia, dzieląc je na wiek dziecięcy, młody, męski oraz starość, co budzi asocjacje z utworami *Cztery pory życia człowieka* Juliana Ursyna Niemcewicza⁵⁴ oraz *Cztery części roku* Adama Naruszewicza⁵⁵. W odzie tej Książnin skupia się przede wszystkim na starości i związanych z nią przykrościach, pozostałe okresy życia jedynie krótko charakteryzuje:

Starość stanęła w pałacu Swobody
pomiedzy trzema wiekami:
męski coś radzi, zalotuje młody,
dzieci się bawią fraszkami.

Tu sobie samej smutnie zostawiona,
gdy serce żalność ugniecie:
„Kiedyż – westchnęła – wyrok mię dokona?
Obcam dla wszystkich na świecie”.

Książnin we wspomnianym liryku uwypukla jedną, ważną cechę adresata – jego wrażliwość, zaliczaną do przymiotów godnych pochwały w kreowanym przez poetę świecie. Autor, wcielając się w rolę obserwatora i kronikarza wydarzeń rozgrywających się na dworze Czartoryskich, opisuje, jak księżna Izabela ugościła w nim osłabioną, sędziwą damę „z tkliwym przytomnych ujęciem”. Wśród owych obecnych w pałacu był wówczas także Michał Zaleski, który jak pisze Książnin, ze łzami w oczach przypatrywał się temu zdarzeniu:

Owoż ten obraz widziałeś, Michale,
gdy nasze twarze spłomienił;
tyś go, ku swojej i jego pochwale,
słodkimi łzami ocenił.

Zalewski przez długie lata był związany z Czartoryskimi (najpierw z wojewodą ruskim Augustem, a potem z jego synem Adamem Kazimierzem) jako ich plenipotent. O atmosferze panującej na dworze Czartoryskich i o ich relacjach z adresatem wiersza Książnina świadczy fragment z pamiętnika Zaleskiego, dotyczący nawiązania znajomości z Augustem Czartoryskim:

52 Michał Zaleski (1744–1816), syn Marcina i Ludwiki z domu Spinek; prawnik, cześnik grodzieński, wojski litewski (od 1783), komisarz komisji skarbowej litewskiej, poseł trocki na Sejm Czteroletni; dygnitarz konfederacji targowickiej; stronnik Kościuszki w czasie insurekcji w 1794 r. (uczestniczył wówczas w pracach brzesko-litewskiej komisji porządkowej). Należał do komitetu

skarbowego Rządu Tymczasowego w Wilnie (1812). Był żonaty z Benedyktą Matuszewicz, z którą miał córkę Annę i czterech synów: Marcina, Ignacego, Michała i Kazimierza Franciszka (Estreicher 2000, 139; Kosiński 1883, 574–575; Zaleski 1879).

53 Karpiński 1987, 108.

54 Zob. Niemcewicz 1973, 376–477.

55 Naruszewicz 2009, 146–149.

W pierwszym dniu poznania, tylko usłyszałem żądanie, żebym pozwolił być między przyjaciół domowych liczonym i żebym bywał, nie czekając wezwania. [...] Plenipotencja napisana była z taką ufnością, że mnie samego zastanawiała. Uczułem wówczas ważność przyjaźni, bo jej tylko świadectwem poznać mogłem wcześniejsze bez granic zaufanie, niż byłem poznany. Każdy w to wniwdzie, jak byłem wewnątrz obowiązany i do jak ścisłych wykonań czułem się wzbudzonym; żeby nie żałowano zaufania, oddałem troskliwie rozważeniu interesów tego właściciela⁵⁶.

W innych utworach do osób darzonych w kraju szacunkiem i powiązanych z Litwą również są przywoływane powszechnie znane i warte podkreślenia fakty z życia adresatów lub godne pochwały cechy tych osób oraz zdarzenia ze sfery prywatnej związane z Puławami lub z relacjami z Czartoryskimi. Wiersze tego typu, zawarte w *Poezjach* [...] *ręką własną pisanych*, to np.: wiersz do Aleksandry Ogińskiej⁵⁷ (I 3), w którym Książnin opisał słynne siedleckie wieczory, stanowiące zdaniem poety kwintesencję polskości; żartobliwy utwór skierowany do Heleny Radziwiłłowej⁵⁸ (VI 18), napisany na jej odjazd z Puław; czy dwa wiersze nawiązujące do postaci Tadeusza Kościuszki⁵⁹ – w jednym z tych utworów Kościuszko jest sławiony jako obrońca Amerykanów i dowódca w bitwie pod Dubienką w czasie wojny polsko-rosyjskiej (VIII 8), a w drugim, *Na Rewolucję 1794 r.* (XI 1)⁶⁰, został z kolei ukazany jako Baranek (w liryku tym po raz pierwszy w polskiej literaturze przed epoką romantyzmu zaczęły pobrzmiewać wizje mesjanistyczne⁶¹).

W utworach do mało znanych osób związanych z kręgiem puławskim widać bardzo serdeczny stosunek autora do adresatów, otwartość, bezpośredniość i zażyłość. Jest to wyczuwalne w swobodnym, niekiedy żartobliwym tonie wypowiedzi poetyckich Książnina kierowanych do jego młodszych kolegów mieszkających lub bywają-

⁵⁶ Zaleski 1879, 70.

⁵⁷ Józefa Aleksandra z Czartoryskich Ogińska (1730–1798), *primo voto* Sapieżyna, córka Michała Fryderyka Czartoryskiego i Eleonory z Waldsteinów; księżna, hetmanowa wielka litewska; jedna z najznamienitszych kobiet polskiego oświecenia, projektorka kultury i sztuki, filantropka, aktywnie uczestnicząca w życiu politycznym kraju; twórczyni ośrodka towarzyskiego i kulturalnego w Siedlcach. W latach 1748–1761 była żoną wojskiego podlaskiego Michała Antoniego Sapiehy, kilka miesięcy po jego śmierci została wydana za Michała Kazimierza Ogińskiego, od 1768 r. hetmana wielkiego litewskiego.

⁵⁸ Helena Radziwiłłowa z Przędzieckich (1753–1821), księżna, wojewodzina wileńska, córka podkanclerzego litewskiego Antoniego Przędzieckiego i Katarzyny z Ogińskich; wychowanka Aleksandry

z Czartoryskich Ogińskiej; jedna z największych piękności doby oświecenia; żona Michała Hieronima Radziwiłła, twórczyni Arkadii, tj. słynnego sentymentalnego ogrodu znajdującego się obok rezydencji Radziwiłłów w Nieborowie pod Łowiczem.

⁵⁹ Tadeusz Kościuszko (1746–1817), uczeń, a później instruktor w Korpusie Kadetów; protegowany księcia Adama Kazimierza Czartoryskiego; uczestnik wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki najpierw w stopniu pułkownika, a potem generała; jako generał-major uczestnik wojny polsko-rosyjskiej, w której odznaczył się jako dowódca bitwy pod Dubienką; przeszedł do historii przede wszystkim jako Najwyższy Naczelnik Sił Zbrojnych Narodowych w czasie insurekcji 1794 r.

⁶⁰ Więcej na temat tego utworu zob. Mazurkowska 2010, 353–402.

⁶¹ Żbikowski 2008, 138.

cych w Puławach, w podejmowanej tematyce oraz bezpośrednich, pozbawionych dystansu zwrotach (np. „Drużbo! Usiądźmy pod tą buczyną”, „Ach, przyjacielu! Pójdźmy do domu”, „Za prawdą idźmy, Berkenie!” , „A ja się twojej nie dziwię Foloj, że ci nie ufa, że zdrady się boi”). Rzadziej niż w przypadku liryków do znanych osób jest tu mowa o konkretnych cechach adresatów. Widać tu chęć podarowania tym osobom skierowanego do nich utworu, uwiecznienia wspólnych chwil, rozmów, zdarzeń lub ustosunkowania się do nich oraz podkreślenia pewnego rodzaju wspólnoty. Znamienne jest swego rodzaju solidaryzowanie się i braterstwo autora z adresatami poprzez częste używanie form czasowników w pierwszej osobie liczby mnogiej.

Dzięki utworom tego typu poeta oddawał atmosferę panującą na dworze jego protektorów, o której później wspominał Dębicki, monografista Puław:

W Puławach ostała się [...] staropolska gościnność i serdeczność [...]. Ktokolwiek wchodził w skład domu, objęty był wspólnym uczuciem przyjaźni. Powiał już przez ten dwór świeży powiew europejski i wprowadził w pożyciu codziennym łaćwść, jednostajność i prostotę form towarzyskich. Z listów obojga księstwa do domowników i powierników, do wychowalców i wychowanek, do oficjalistów, nawet do służ, których całe stopy przewertowaliśmy, przebija ten ton poufały, przyjacielski, a ożywiony tętnem patriotycznych uczuć rozgrzewających serca⁶².

Jednym z utworów do mało znanych adresatów jest np. wiersz skierowany do Piotra Mackiewicza (V 14), dotyczący kwestii wiary w Boga w trudnym dla ojczyzny czasie i stanowiący rozrachunek z przywarami wysoko postanowionych obywateli⁶³. Ewidentnie jest to nawiązanie do jakiejś dawnej dyskusji, w której adresat brał udział:

Niech się bezbożny odyma,
pajęczce snując nadzieje.
Pietrze! Kto z Bogiem nie trzyma,
jak licha trawa zniszczeje.

Poeta, odwołując się do fragmentu biblijnej *Przypowieści o domu na skale i na piasku* (zob. Mt 7,24–27), przekonuje, że wiara w Boga i trwanie w niej umacniają człowieka w trudnych momentach i gwarantują przetrwanie. Pośród przeważającej liczby liryków o charakterze religijnym, zawierających starotestamentowe nawiązania, wiersz ten wyróżnia się jako jeden z nielicznych przykładów obecności motywów z *Nowego Testamentu* w poezji Książnina.

Adresat wiersza Książnina był dworzaniem księcia Adama Kazimierza Czartoryskiego, o czym wzmianki pojawiają się w dokumentach z lat 1782–1783⁶⁴. Z zachowanej korespondencji wynika, że z Czartoryskimi współpracował na pewno jeszcze w 1795 r.⁶⁵, a z ich dworem był nadal związany w 1799 r.⁶⁶ Z dokumentów z ok. 1780 r. wynika, że był rotmistrzem województwa połockiego⁶⁷, w okresie od

62 Dębicki 1887, 173–174.

63 Fieguth 2018, 269.

64 Czartoryski, *Pałace w Puławach*; Dobra Puławy; Czartoryski, *Dobra warszawskie*.

65 Czartoryscy, Sieniawscy: *Korespondencja*.

66 Czartoryska, *Korespondencja rodzinna*.

67 Estreicher 2020, 188.

6 czerwca 1783 r. do 29 września 1791 r. piastował urząd skarbnika połockiego, a w latach 1784–1785 pełnił funkcję konsyliarza Rady Nieustającej⁶⁸. Co ciekawe, w przechowywanym w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie odpisie *Ody do wąsów* – utworu, który przyniósł Książninowi sławę i zagwarantował miejsce na stołecznym parniasie – widnieje informacja, że był to „[w]iersz Jm P. Książnina do Jm P. Mackiewicza”⁶⁹. W żadnej z pięciu znanych redakcji tego utworu nie ma informacji o konkretnym adresacie, tytuł we wszystkich przekazach jest uniwersalny, niemniej jednak być może w wąskim gronie puławskich bywalców oda ta funkcjonowała, przynajmniej początkowo, jako wiersz pisany z myślą o konkretnej osobie, tj. o Mackiewiczu.

W rękopisie znajdują się także utwory skierowane do innych mało znanych osób⁷⁰, głównie Litwinów związanych z dworem Adama Kazimierza Czartoryskiego, np. nawiązująca do wartości wolnomularskich oda do Karola Rafała Berkena⁷¹ (I 9); refleksyjna oda do serdecznego przyjaciela Książnina – Dionizego Hrebnickiego⁷² (I 10); wiersz skierowany do Michała Kimbara⁷³ (VII 5), dotyczący jego perypetii miłosnych czy wiersz do Józefa Skucewicza (X 15)⁷⁴, stanowiący na wpół żartobliwą, na wpół gorzką refleksję nad tym, co wpływa na powodzenie u płci pięknej.

68 Wrób. F7-169; *Urzędnicy*, 2004, 294; *Urzędnicy*, 2018, 212.

69 Silva Rerum.

70 Zaprezentowane w przypisach informacje na temat mało znanych adresatów wierszy Książnina są efektem wzmoczonych poszukiwań i licznych kwerend autorki artykułu.

71 Karol Rafał Berken (zm. 1794), wojskowy; początkowo adiutant, później adiutant z rangą kapitana 2. Dywizji Gwardii Piechoty Litewskiej (1777–1781); major 5. Regimentu Piechoty (1781–1783), później podpułkownik (1783–1792) i pułkownik (1792–1794); właściciel dworu i wsi Miłoynie oraz być może majątków Pawluki, Płockie oraz Juszańce; prawdopodobnie należał do loży wolnomularskiej „Göthin von Eleusis”. Był żonaty z Wilhelminą Schilling, z którą miał troje dzieci: Henryka, Zofię i Teresę. Zginął w powstaniu kościuszkowskim, mężnie walcząc w czasie obrony Pragi (zob. Machynia, Rakutis, Sprzednicki 1999, 17, 18, 405, 412; Gembarzewski 1925, 35; Komosa 2013, 158, 160, 162; Hass 1980, 541; *Dodatek*, 1820; Czartoryski 1860, 26).

72 Dionizy Hrebniński (zm. 1800), herbu Ostoja, syn Mikołaja i Franciszki Szyszaków; rezydent w dobrach Czartoryskich, szambelan Stanisława Augusta Poniatowskiego

(od 1789 r.), horodniczy połocki (od 1791 r.), właściciel Dziedziny i Orzechówna, żonaty z Anną Koszczyc, z którą miał dwie córki: Barbarę i Franciszkę, oraz dwóch synów: Mikołaja i Justyna (Boniecki 1904, 372; Czartoryski 1986, 93; Uruski 1908, 206).

73 Michał Kimbar, ziemianin z Litwy, który przybył na dwór księcia Adama Kazimierza Czartoryskiego ok. 1783 r. w celu pobierania nauk i przebywał tam lub stołował się na pewno przynajmniej do 1794 r.; w 1787 r. pełnił funkcję podstołowego upickiego (Czartoryski 1986, 93; Czartoryski, *Pałace w Puławach*; Czartoryski, *Dobra warszawskie*); książę Adam Jerzy Czartoryski scharakteryzował go jako „starca w czasie [...] powstania listopadowego, który z nieporuszoną stałością zniósł groźby, więzienia i męczarnie moskiewskie” (Czartoryski, 1860, 26–27); w spisach dworzan Kimbar często był wymieniany obok Książnina na listach osób zasiadających przy stole pańskim.

74 Józef Skucewicz, dworzanin Czartoryskich w latach 1783–1794; starosta hoski (Dębicki 1887, 177–178; Czartoryski, *Pałace w Puławach*; Dobra Puławy; Czartoryski, *Dobra warszawskie*; Książnina 1787, VII).

Adam Jerzy Czartoryski, syn generała ziem podolskich i wychowanek Książnina, wspominając dworzan puławskich przy okazji kreślenia żywota Niemcewicza, uzasadnił te działania następująco: „Niech czytelnik raczy darować, żem ich imiona tu pomieścił, aby ich pamięć, ile ode mnie zależy, przeze mnie dochowana, wraz z mojem życiem nie zmarła”⁷⁵. Wymienionym tu lirykom Książnina możemy dziś przypisać podobną funkcję. Dzięki utworom, które wyszły spod jego pióra, możliwe staje się – przynajmniej częściowo – ocalenie od zapomnienia i wydobycie z mroków niepamięci informacji o mało znanych przyjaciółach poety.

6. ZAKOŃCZENIE. Akcenty litewskie w lirykach Książnina w dużej mierze wpisują się w tendencje popularne w literaturze polskiej powstałej do końca XVIII wieku, wskazane przez Algisa Kalède⁷⁶. Wprawdzie Książnin nie korzysta z wielu utartych, zakorzenionych w literaturze epok dawnych nawiązań do Litwy (nie odwołuje się np. do mitologicznej proweniencji narodu litewskiego, nie ukazuje Litwy jako nieco baśniowej, dzikiej krainy, nie skupia się na jej dawnych wierzeniach czy na bohaterskiej walce z Krzyżakami), jednak wartościami nadrzędnymi, uwypuklanymi przez poetę w odach z rękopisu są zapisane na kartach historii zaangażowanie Litwinów w sprawy ojczyzny, budząca podziw postawa patriotyczna, a także podkreślana wielokrotnie wspólnota i jedność Litwy i Korony, określanych jako ojczyzna czy po prostu Polska. Poeta, tak jak inni przedstawiciele jego epoki, pisze o Litwie i Litwinach z wyczuwalnym szacunkiem. Litwa i związane z nią aspekty w ujęciu Książnina budzą asocjacje z takimi wartościami, jak: męstwo, mądrość, wspólnota, świetność kraju, niezłomny patriotyzm – w przypadku odwołań historycznych, ale też – w poezji bardziej osobistej – przyjaźń, serdeczność, dom, strony szczególnie bliskie sercu i w związku z tym wyjątkowe.

Literatura:

- ALEKSANDROWSKA, ELŻBIETA, 1967–1968: „Książnin Franciszek”, *Edmund Rostworowski (red.), Polski słownik biograficzny* 13, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 122–126.
- ALEKSANDROWSKA, ELŻBIETA, 1999: „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 1770–1777. *Monografia bibliograficzna*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich.
- BARDACH, JULIUSZ, 1991: „Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska”, *Przegląd Historyczny* 82(3–4), 383–410.
- BARTKIEWICZ, KAZIMIERZ, 1979: *Obraz dziejów ojczystych w świadomości historycznej w Polsce doby oświecenia*, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Lubuskie Towarzystwo Naukowe.
- BIRKENMAJER, JÓZEF, [1938]: *Motywy i zagadnienia litewskie w literaturze polskiej*, Milwaukee, Wis.: Przedruk z Złotego Wydania Jubileuszowego *Kuryera Polskiego*.

⁷⁵ Czartoryski 1860, 26–27.

⁷⁶ Kalède 2011, 262–265.

- BLP – Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut” 5. Oświecenie, oprac. Elżbieta Aleksandrowska z zespołem, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967.
- BONIECKI, ADAM, 1904: *Herbarz polski 1. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich 7*, Warszawa: skład główny Gebethner i Wolff.
- BOROWY, WACŁAW, 1948: „Wstęp”, *Franciszek Dionizy Książnin, Wybór poezji*, Wrocław: Wydawnictwo Narodowego Zakładu im. Ossolińskich, 5–37 (*Biblioteka Narodowa 1*[129]).
- BRZEZIŃSKI, JERZY, 1975: *Język poetycki Franciszka Dionizego Książnina*, Zielona Góra: Wydawnictwo Uczelniane WSP w Zielonej Górze.
- Czart. – Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie.
- CZARTORYSCY, SIENIAWCY: *Korespondencja gospodarcza M–N*; Czart.: 10529 Rkps.
- Czartoryscy. *Wiersze poświęcone rodowi Czartoryskich na łamach „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych”*. Edycja krytyczna ze wstępem, wstęp i oprac. tekstów Małgorzata Pawłata, Łódź: Katedra Edytorstwa, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, 2011.
- CZARTORYSKA, IZABELA ELŻBIETA: *Korespondencja rodzinna: Listy do Marii z Czartoryskich Wirtemberskiej od matki Izabeli*; Czart.: 6137 II Rkps.
- CZARTORYSKI, ADAM JERZY, 1853: „Życie Książnina (z manuskryptu pisanego w r. 1817)”, *Przegląd Poznański 16*, 120–128.
- CZARTORYSKI, ADAM JERZY, 1860: *Żywot Juliana Ursyna Niemcewicza*, Berlin, Poznań: B. Behr E. Bock.
- CZARTORYSKI, ADAM JERZY, 1986: *Pamiętniki i memoriały polityczne 1776–1809*, wybrał, opracował, wstępem i przypisami opatrzył Jerzy Skowronek, Warszawa: Pax.
- [CZARTORYSKI, ADAM KAZIMIERZ,] 1784: „Mowa podczas reasumpcji Trybunału w Grodnie na dniu 1 maja w roku 1781 przez J. Oświecon. Xźcia Jmci Adama Czartoryskiego, generała ziem podolskich, po obraniu za marszałka i po wykonanej publicznie przysiędze miana”, *Mowy wyborne. Po większej części z późniejszych rękopisów zebrane ku sławie i pożytkowi narodu wydane 2*, Wilno: Drukarnia Akademicka, 177–184.
- CZARTORYSKI, ADAM KAZIMIERZ: *Dobra warszawskie. Rejestry i wykazy kuchenne Pałacu Błękitnego w Warszawie*; Czart.: 11328 Rkps.
- [CZARTORYSKI, ADAM KAZIMIERZ]: [*Pałace w Puławach i w Warszawie*]; Czart.: 6027 IV T. 1 Rkps.
- ČEPIENĖ, KONSTANCIJA; IRENA PETRAUSKIENĖ, 1979: *Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai 1576–1805. Bibliografija*, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinė biblioteka.
- DEMBOWSKI, LEON, 1898: *Moje wspomnienia 1*, Petersburg: K. Grendyszyński.
- DĘBICKI, LUDWIK, 1887: *Puławy (1762–1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego, na podstawie Archiwum ks. Czartoryskich w Krakowie 1*, Lwów: nakładem Księgarni Gubrynowicza i Schmidta.
- DĘBICKI, LUDWIK, 1888: „Franciszek Dionizy Książnin. (Poeci w Puławach)”, *Przewodnik Naukowy i Literacki 16*(9), 843–860.
- DOBRA PUŁAWY: *Dobra Puławy. Departament Marszałkowski: Raporty, rejestry i rachunki pieniężne i produktowe kuchni pałacowej; wykazy osób na dworze*; Czart.: 11245 Rkps.
- Dodatek do gazety Kuriera Litewskiego nr 32, 1820, 15 marca.

- DUNIN, JANUSZ, 2000: „Na polsko-litewskim pograniczu literackim”, *Jan Okoń (red.), Od średniowiecza ku współczesności prace ofiarowane Jerzemu Starnawskiemu w pięćdziesięciolecie doktoratu*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 83–96.
- ESTREICHER, KAROL, 2000: *Bibliografia polska* 3(3), Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- ESTREICHER, KAROL, 2020: *Bibliografia polska* 36(3), Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- FIGUTH, ROLF, 2015: „Twórczość Franciszka Dionizego Książnina w kontekście komparatystycznym. Pomysły i kwestie otwarte”, *Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza* 8(50), 429–448.
- FIGUTH, ROLF, 2018: „*Sobie wielki*”. O pięciu zbiorach lirycznych Franciszka Dionizego Książnina, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, Wydawnictwo.
- FRĄCZYK, TADEUSZ, 2012: *Adam Kazimierz Czartoryski. Biografia historyczno-literacka na tle przemian ideowych polskiego Oświecenia*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- GEMBARZEWSKI, BRONISŁAW, 1925: *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Warszawa: Towarzystwo Wiedzy Wojskowej.
- GRABSKI, ANDRZEJ FELIKS, 1976: *Mysł historyczna polskiego oświecenia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- GUZEK, ANDRZEJ KRZYSZTOF, 1992: „Franciszek Dionizy Książnin (1750–1807)”, *Teresa Kostkiewiczowa, Zbigniew Goliński (red.), Pisarze polskiego oświecenia 1*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 567–607.
- HASS, LUDWIK, 1980: *Sekta farmazonii warszawskiej. Pierwsze stulecie wolnomularstwa w Warszawie (1721–1821)*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- JAKUBÉNAS, REGINA, 2018: „Wileńska poezja okolicznościowa doby stanisławowskiej. Od projektu antologii do problemów edycji”, *Studia Tekstologiczne i Edytorskie. Sztuka Edycji* 2(14), 17–26.
- JANKOWSKI, WŁADYSŁAW, 1904: „Franciszek Dionizy Książnin. Szkic biograficzny”, *Pamiętnik Literacki* 3, 360–377.
- KALĖDA, ALGIS, 2011: *Mitų ir poezijos žemė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- KARPIŃSKI, FRANCISZEK, 1987: *Historia mego wieku i ludzi, z którymi żyłem*, oprac. Roman Sobol, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- KARPIŃSKI, FRANCISZEK, 2005: *Wiersze zebrane 1*, wyd. Tomasz Chachulski, Warszawa: Instytut Badań Literackich, Fundacja „Akademia Humanistyczna” (*Biblioteka Pisarzy Polskiego Oświecenia* 5).
- KLIMOWICZ, MIECZYŚLAW, 1995: *Literatura Oświecenia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KLIMOWICZ, MIECZYŚLAW, 2020: *Oświecenie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KNIAŻNIN, FRANCISZEK DIONIZY, 1787: *Poezje. Edycja zupełna 1*, Warszawa: Drukarnia uprzywilejowana M. Grölla Księgarza Nadwornego J. K. Mci.
- KNIAŻNIN, FRANCISZEK DIONIZY, 1828–1829: *Dzieła 1–7*, wyd. Franciszek Salezy Dmochowski, Warszawa: F. S. Dmochowski.
- KNIAŻNIN, FRANCISZEK DIONIZY, 1837: *Dzieła 1–6*, wyd. Jan Nepomucen Bobrowicz, Lipsk: u Breitkopf et Haertel.

- KNIAŻNIN, FRANCISZEK DIONIZY: *Poezycje Franciszka Dionizego Książnina ręką własną pisane* 1(1); Czart.: 2223 II T.1 Rkps.
- KOMOSA, ŁUKASZ ADRIAN, 2013: *Dekanat wilkomierski w 1784 r. w świetle opisów parafii*, praca magisterska, Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Historyczno-Socjologiczny.
- Korrespondencja króla, 1777–1782: *Korrespondencja króla z Tyzenhauzem*; Czart.: 719 IV Rkps.
- KOSIŃSKI, ADAM AMILKAR, 1883: *Przewodnik heraldyczny* 4, Warszawa: Noskowski.
- KOSTKIEWICZOWA, TERESA, 1971: *Książnin jako poeta liryczny*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- KOSTKIEWICZOWA, TERESA, 2006: „Sentymentalizm”, *Teresa Kostkiewiczowa (red.), Słownik literatury polskiego Oświecenia*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 566–574.
- „Litwo, nasza matko miła...” *Antologia literatury o Litwie*, przedmowa, wybór i opracowanie tekstów Regina Kożeniaszkienė, Maria Niedźwiecka, Algis Kalėda; słowo wstępne Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996.
- MACHYNIA, MARIUSZ; VALDAS RAKUTIS; CZESŁAW SRZEDNICKI, 1999: *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777–1794. Spisy. Sztab, kawaleria, artyleria, wojska inżynierskie i piechota*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- MAZURKOWA, BOŻENA, 2010: „Bóg, cnota i nadzieja w dziejowej burzy Rzeczypospolitej. ‘Na Rewolucję 1794 r.’”, *Bożena Mazurkowa, Tomasz Chachulski (red.), Czytanie Książnina*, Warszawa: Fundacja Akademia Humanistyczna, Instytut Badań Literackich PAN, Wydawnictwo, 353–402.
- MICHALSKI, JERZY, 1986: „Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasach panowania Stanisława Augusta”, *Zapiski Historyczne* 51(1), 97–131.
- MICHALSKI, JERZY, 1988–1989: „Reytan (Rejtan, Reyten) Tadeusz”, *Emanuel Rostworowski (red.), Polski Słownik Biograficzny* 31, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 231–237.
- NARUSZEWICZ, ADAM STANISŁAW, 2009: „Cztery części roku”, *Adam Stanisław Naruszewicz, Poezje zebrane* 2, wydała Barbara Wolska, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, Fundacja „Akademia Humanistyczna”, 146–149 (*Biblioteka Pisarzy Polskiego Oświecenia* 9).
- NIEMCEWICZ, JULIAN URSYN, 1957: *Pamiętniki czasów moich* 1, tekst opracował i wstępem poprzedził Jan Dihm, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- NIEMCEWICZ, JULIAN URSYN, 1973: „Cztery pory życia człowieka. Poema”, *Zbigniew Goliński, Miscellanea z doby oświecenia* 4, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 376–477.
- Silva Rerum: Silva rerum literackie oraz akta i materiały publiczne i prywatne z XVII i XVIII wieku*; Czart.: 2594 IV Rkps.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* 13, Bronisław Chlebowski (red.), Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1893.
- ŚLUSARSKA, MAGDALENA, 1999: „Muza litewska Stanisławowi Augustowi, albo o ‘litewskości’ króla”, *Wiek Oświecenia* 15, 203–227.
- URUSKI, SEWERYN, 1908: *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej* 5, Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa.

Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy 1. Województwo wileńskie, XIV–XVIII wiek, pod red. Andrzeja Rachuby, oprac. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław Romaniuk, Warszawa: DiG, 2004.

Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy 5. Ziemia Połocka i województwo połockie. XIV–XVIII wiek, red. Henryk Lulewicz, Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 2018.

WOLSKA, BARBARA, 1998: „Wątki historyczne w poezji Adama Naruszewicza”, *Wiek Oświecenia* 13, 69–83.

Wrób. – Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich.

Wrób. F7-169 – [Laiškai] / Selickis (Sielicki) Juzefas – A. Kevličiui, 1784–1785; Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich, rkps: F7-169.

[ZALESKI, MICHAŁ,] 1879: *Pamiętniki Michała Zaleskiego, wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego, posła na Sejm Czteroletni*, Poznań: nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego.

ŻBIKOWSKI, PIOTR, 2008: „Poezja porozbiorowa 1793–1806. Próba opisowej definicji”, *Pamiętnik Literacki* 3, 125–160.

Beata Bednarek

„SVEIKA, TĖVYNE!“ – PULAVŲ RANKRAŠTYJE ESANČIŲ
FRANCIŠEKO DIONIZO KNIAZNINO (FRANCISZEK DIONIZY
KNIAŽNIN) EILIŲ LIETUVIŠKIEJI AKCENTAI

Santrauka

Straipsnis skirtas lietuviškiesiems akcentams Francišeko Dionizo Kniaznino (1750–1807) – poeto, dramaturgo, vertėjo iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – eilėse. Laikomas vienu iškiliausių Švietimo epochos poetų, paskutiniame savo kūrybos etape Kniazninas ėmėsi redaguoti anksčiau parašytus kūrinius, kuriuos kartu su naujais eilėraščiais įtraukė į iki šiol neskelbtą autografa *Francišeko Dionizo Kniaznino eilėraščiai, parašyti jo paties ranka (Poezijoje Franciszka Dionizego Kniaznina rėką własną pisane)*, sudarantį jo literatūrinį paveldą. Ten esančiose eilėse atsiranda įvairių nuorodų į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Minimi praeities ir dabarties įvykiai bei žymios istorinės asmenybės. Į rankraštį poetas įtraukė eilėraščių pavadinimu *Lietuvai (Do Litwy)* bei kūrinius, dedikuotus su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste sąsajų turintiems asmenims. Straipsnio tikslas – parodyti ir aptarti šias nuorodas, pabandyti nustatyti, koks Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūrinis įvaizdis išryškėja Pulavų poeto rankraštyje.

Beata Bednarek

‘WELCOME, HOMELAND!’ LITHUANIAN ELEMENTS
IN FRANCISZEK DIONIZY KNIAŽNIN’S LYRICS IN RĘKOPIS PUŁAWSKI

Summary

The paper is devoted to a discussion of Lithuanian elements in lyrics written by Franciszek Dionizy Kniaźnin (1750–1807), a poet, playwright and translator from the Grand

Duchy of Lithuania. Considered one of the most distinguished poets of the Enlightenment, Książnin occupied himself in the last stage of his work with editing writings he had finished earlier, which he included, together with completely new poems, in a previously unpublished autograph entitled *Poezyje Franciszka Dionizego Książnina ręką własną pisane*, which constituted his literary swansong. In the lyrics included, there appear various references to the Grand Duchy of Lithuania. These are, among others, allusions to contemporary and past events, and to famous historical figures. In the manuscript, the poet also included a poem entitled *Do Litwy*, as well as writings dedicated to people connected with the Grand Duchy. The aim of the paper is to indicate and discuss these references, and to attempt to determine the literary image of the Grand Duchy of Lithuania that arises from the manuscript by the poet from Puławy.

BEATA BEDNAREK

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 3

LT-01513 Vilnius, Lietuva

e-mail: beatkapropczyk@gmail.com

Otrzymano 11 stycznia 2022 r.